

Секція С1 Економіка та міжнародні економічні відносини	
УДК 343.3	
Дата першого надходження статті до видання	2026-02-01
Дата прийняття статті до друку після рецензування	2026-02-05
Дата публікації/оприлюднення	2026-02-28

Окремі питання кримінально-правової кваліфікації порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою

Степаненко Оксана Василівна

доктор юридичних наук, доцент, Національний університет
«Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4677-9868>

Степаненко Андрій Сергійович

кандидат юридичних наук, доцент, Національний університет
«Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8824-2212>

Анотація. У статті досліджено окремі питання кримінально-правової кваліфікації порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України). Проаналізовано особливості встановлення причинного зв'язку у кримінальних правопорушеннях проти безпеки виробництва, а також значення поведінки потерпілого для кримінально-правової оцінки діяння. Особливу увагу приділено аналізу судової практики Верховного Суду щодо встановлення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, визначення робіт з підвищеною небезпекою та впливу організаційних порушень у сфері охорони праці на настання суспільно небезпечних наслідків. Обґрунтовано, що формальна відсутність трудових відносин між організатором робіт та потерпілим, а також порушення правил безпеки самим потерпілим не виключають кримінальної відповідальності особи, на яку покладено обов'язок забезпечення безпечних умов праці. Зроблено висновок, що при кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 272 КК України, визначальне значення має комплексне дослідження фактичних обставин організації виконання робіт з підвищеною небезпекою, характеру допущених порушень та їх причинного зв'язку із настанням наслідків.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінально-правова кваліфікація, склад кримінального правопорушення, спеціальний суб'єкт, безпека виробництва, робота з підвищеною небезпекою, виконання робіт з підвищеною небезпекою, порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Current issues of criminal law qualification of violations of safety rules during high-risk work

Oksana Stepanenko

Doctor of Law, Associate Professor,
National University "Odesa Law Academy"
Odesa, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4677-9868>

Andriy Stepanenko

PhD in Law, Associate Professor,

National University "Odesa Law Academy"

Odesa, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8824-2212>

Abstract. The article examines certain issues of the criminal law qualification of violations of safety rules during the performance of high-risk work under Article 272 of the Criminal Code of Ukraine. The peculiarities of establishing causation in criminal offenses against occupational safety, as well as the significance of the victim's behavior for the criminal law assessment of the act, are analyzed. Particular attention is paid to the analysis of the case law of the Supreme Court regarding the determination of the special subject of the criminal offense, the classification of work as high-risk one, and the impact of organizational violations in the field of occupational safety on the occurrence of socially dangerous consequences. It is substantiated that the formal absence of labor relations between the organizer of the work and the victim, as well as violations of safety rules by the victim, do not exclude the criminal liability of the person responsible for ensuring safe working conditions. It is concluded that, in the qualification of criminal offenses under Article 272 of the Criminal Code of Ukraine, decisive importance is attached to a comprehensive examination of the factual circumstances surrounding the organization of high-risk work, the nature of the violations committed, and their causal relationship with the harmful consequences.

Keywords: criminal offense, criminal law qualification, corpus delicti, special subject, occupational safety, high-risk work, performance of high-risk work, violation of safety rules during the performance of high-risk work.

Постановка проблеми. Однією із ключових проблем кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва є встановлення причинного зв'язку між порушенням спеціальних правил безпеки та суспільно небезпечними наслідками. Особливої складності зазначене питання набуває у випадках, коли настанню шкідливих наслідків сприяли не лише порушення з боку особи, відповідальної за забезпечення безпечних умов праці, але й поведінка самого потерпілого.

Для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 272 КК України, характерним є багаторівневий механізм спричинення наслідків, за якого суспільно небезпечний результат може бути обумовлений одночасно організаційними, технічними та особистісними чинниками. Саме тому при здійсненні кримінально-правової кваліфікації важливого значення набуває правильне встановлення того, чи перебували допущені порушення у причинному зв'язку із настанням смерті потерпілого або іншими тяжкими наслідками.

Актуальність дослідження зумовлюється також неоднорідністю судової практики щодо оцінки поведінки потерпілого у кримінальних провадженнях цієї категорії. На практиці нерідко виникають ситуації, коли потерпілий порушує правила техніки безпеки, перебуває у стані алкогольного сп'яніння або допускає грубе порушення техніки безпеки під час виконання робіт. Це породжує питання щодо впливу таких дій на кримінальну відповідальність службових осіб, відповідальних за організацію безпечного виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Стан наукового дослідження. Проблематика причинного зв'язку у кримінальному праві традиційно належить до найбільш складних та дискусійних питань теорії кримінального права. Окремі аспекти встановлення причинного зв'язку у кримінальних правопорушеннях проти безпеки виробництва неодноразово ставали предметом наукових досліджень у теорії кримінального права. Водночас питання встановлення причинного зв'язку саме у кримінальних правопорушеннях, передбачених

ст. 272 КК України, з урахуванням сучасної судової практики Верховного Суду потребують додаткового наукового осмислення.

Метою статті є аналіз особливостей встановлення причинного зв'язку у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 272 КК України, а також визначення впливу поведінки потерпілого на кримінально-правову кваліфікацію порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Методологія. Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціально-юридичні підходи до аналізу кримінально-правової кваліфікації порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності, системності, комплексності та міжгалузевого підходу, що дало змогу дослідити особливості встановлення причинного зв'язку, визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення та значення поведінки потерпілого у механізмі настання суспільно небезпечних наслідків. Особливу увагу приділено взаємозв'язку норм кримінального права із законодавством у сфері охорони праці та безпеки виробництва.

У процесі дослідження використано такі методи: діалектичний метод – для аналізу розвитку підходів до кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва; формально-юридичний – для тлумачення положень кримінального законодавства та нормативно-правових актів у сфері охорони праці; порівняльно-правовий – для аналізу підходів судової практики щодо встановлення причинного зв'язку та спеціального суб'єкта кримінального правопорушення; системно-структурний – для визначення місця кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, у системі кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва; логіко-правовий метод – для формулювання висновків та узагальнення результатів дослідження; аналіз та синтез – для узагальнення наукових підходів, судової практики та виявлення особливостей кримінально-правової кваліфікації досліджуваного кримінального правопорушення.

Джерела даних. Джерельну базу дослідження становлять положення Кримінального кодексу України, нормативно-правові акти у сфері охорони праці та безпеки виробництва, судова практика Верховного Суду, а також наукові праці вітчизняних учених, присвячені проблемам кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва.

Інструменти аналізу. Для досягнення поставленої мети використано інструменти нормативно-правового аналізу, аналізу судової практики та доктринальних підходів до розуміння причинного зв'язку у кримінальному праві. Застосування зазначених інструментів дозволило дослідити особливості кримінально-правової кваліфікації порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою та виявити проблемні аспекти правозастосування.

Обмеження дослідження. Дослідження має певні обмеження, зумовлені неоднорідністю судової практики щодо застосування ст. 272 КК України та складністю встановлення причинного зв'язку у кримінальних правопорушеннях проти безпеки виробництва. Крім того, окремі аспекти досліджуваної проблематики потребують подальшого наукового осмислення з урахуванням розвитку судової практики Верховного Суду та змін у законодавстві у сфері охорони праці й безпеки виробництва.

Результати. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 272 КК України, належить до кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва та характеризується наявністю спеціального потерпілого, спеціального суб'єкта та спеціальних правил, порушення яких створює загрозу життю та здоров'ю осіб. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення є настання суспільно небезпечних наслідків та наявність причинного зв'язку між допущеними порушеннями і такими наслідками.

Особливість причинного зв'язку у кримінальних правопорушеннях проти безпеки виробництва полягає у тому, що наслідки нерідко є результатом сукупності кількох взаємопов'язаних порушень. Йдеться не лише про безпосередні технічні порушення правил виконання робіт, але й про організаційні недоліки, пов'язані із неналежним проведенням інструктажів, допуском працівників до виконання робіт без відповідного навчання, відсутністю дозволів на виконання робіт з підвищеною небезпекою або неналежним контролем за дотриманням вимог охорони праці.

Показовою у цьому контексті є постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 09 квітня 2024 року у справі № 507/957/19 [1].

Як встановлено судами, виконувач обов'язків директора приватного підприємства одночасно обіймав посаду інженера з охорони праці та був відповідальним за організацію виконання робіт з капітального ремонту покрівлі будинку культури висотою 7,5 метрів. При цьому підприємство не мало чинного дозволу на виконання робіт з підвищеною небезпекою, а працівники не пройшли відповідного навчання та перевірки знань з питань охорони праці. Незважаючи на це, керівник допустив працівників до виконання робіт та видав наряд-допуск на виконання робіт з підвищеною небезпекою.

У ході виконання робіт один із працівників, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, впав з даху та загинув. Сторона захисту наполягала на тому, що причиною смерті потерпілого стало саме грубе порушення трудової дисципліни та перебування у стані алкогольного сп'яніння, а тому причинний зв'язок між діями керівника підприємства та смертю потерпілого відсутній.

Разом із тим Верховний Суд не погодився із такою позицією та залишив без змін вирок суду першої інстанції про визнання особи винною за ч. 2 ст. 272 КК України. Суд виходив із того, що саме допуск працівників до виконання робіт підвищеної небезпеки за відсутності необхідних дозволів, навчання та інструктажу перебував у причинному зв'язку із настанням смертельного наслідку.

На нашу думку, наведена правова позиція Верховного Суду має важливе значення для формування єдиного підходу до встановлення причинного зв'язку у кримінальних правопорушеннях проти безпеки виробництва. Суд фактично визнав, що поведінка потерпілого не завжди виключає кримінальну відповідальність службової особи, якщо остання допустила істотні порушення правил безпеки, які створили умови для настання суспільно небезпечних наслідків.

У цьому аспекті слід враховувати, що основною метою законодавства про охорону праці є саме запобігання виробничому травматизму, у тому числі й у випадках недотримання працівниками правил безпеки. Саме тому на осіб, відповідальних за організацію безпечних умов праці, покладається обов'язок здійснювати постійний контроль за дотриманням вимог безпеки та не допускати працівників до виконання робіт за наявності обставин, які створюють загрозу їх життю та здоров'ю.

Водночас не кожне порушення з боку потерпілого автоматично усуває причинний зв'язок між діями службової особи та наслідками. Для виключення причинного зв'язку необхідно встановити, що дії потерпілого були виключною та самостійною причиною настання наслідків, а порушення з боку службової особи не створювали небезпечної ситуації та не впливали на механізм спричинення шкоди.

У досліджуваній справі Верховний Суд виходив із того, що загибель потерпілого стала можливою саме через неналежну організацію виконання робіт підвищеної небезпеки. Відсутність дозволу на виконання таких робіт, непроведення навчання та інструктажів, а також допуск працівників до роботи без належного контролю створили умови, за яких ризик настання нещасного випадку суттєво зріс.

Особливого значення у справах цієї категорії набуває також встановлення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Суб'єктом кримінального

правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, є особа, на яку покладено обов'язок дотримання або забезпечення дотримання правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

У розглянутій справі таким суб'єктом було визнано директора підприємства, який одночасно виконував функції інженера з охорони праці. Суд встановив, що саме на нього поклалися обов'язки щодо організації безпечного виконання робіт, проведення інструктажів та контролю за дотриманням працівниками вимог охорони праці.

Крім того, Верховний Суд звернув увагу на значення дозвільної документації у сфері виконання робіт підвищеної небезпеки. Відсутність у підприємства дозволу Держпраці на виконання відповідних робіт була визнана одним із ключових порушень, які перебували у причинному зв'язку із настанням нещасного випадку.

Це свідчить про те, що у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 272 КК України, порушення організаційних вимог законодавства про охорону праці можуть мати не менше значення, ніж безпосередні технічні порушення правил виконання робіт.

Поряд із встановленням спеціального суб'єкта кримінального правопорушення важливе значення для правильної кримінально-правової кваліфікації має визначення кола потерпілих від порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Особливістю кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, є те, що потерпілими можуть виступати не лише працівники підприємства, на якому виконуються роботи з підвищеною небезпекою, але й інші особи, на життя та здоров'я яких поширюється дія відповідних правил безпеки. У науковій літературі зазначається, що до потерпілих від цього кримінального правопорушення можуть належати: працівники виробництва, де виконуються роботи з підвищеною небезпекою; особи, які безпосередньо не працюють на виробництві, однак правомірно перебувають на його території та на яких поширюється режим безпеки виробництва; сторонні особи, захист яких також забезпечується правилами безпеки виробництва [2, с. 43].

Такий підхід має важливе значення для правозастосовної практики, оскільки дозволяє більш широко оцінювати суспільно небезпечні наслідки порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Крім того, це підтверджує, що обов'язок забезпечення безпечних умов виконання робіт поширюється не лише на працівників підприємства, але й на інших осіб, які можуть перебувати у сфері дії небезпечного виробничого процесу.

Аналогічний підхід простежується в правовій позиції Верховного Суду, викладеній у постанові від 26 травня 2021 року у справі № 208/2458/17 [3]. У зазначеному кримінальному провадженні суд касаційної інстанції досліджував питання кримінально-правової кваліфікації дій фізичної особи-підприємця, який організував проведення робіт із рекультивациі земельної ділянки із залученням екскаватора та найманих працівників.

Особливістю цієї справи стало те, що сторона захисту наполягала на відсутності у діях засудженого складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК України, обґрунтовуючи це тим, що фактично здійснювався збір металобрухту, а не роботи з підвищеною небезпекою. Крім того, захист звертав увагу на відсутність документального оформлення робіт із рекультивациі земельної ділянки та відсутність офіційних трудових відносин між підприємцем і потерпілим.

Разом із тим Верховний Суд відхилив наведені доводи та дійшов висновку про наявність у діях особи складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК України. Суд звернув увагу на те, що роботи, пов'язані зі зняттям шару ґрунту екскаватором, очищенням ґрунту від металевих та пластикових виробів, а також використанням спеціальної техніки, фактично охоплювалися поняттям рекультивациі земель та відповідно належали до робіт з підвищеною небезпекою.

У цьому контексті Верховний Суд окремо наголосив, що відсутність формального документального оформлення виконання робіт не виключає можливості встановлення фактичних трудових та організаційних відносин між особою, яка організувала роботи, та працівниками, залученими до їх виконання. Як зазначив суд, саме засуджений організував проведення робіт, залучив екскаватор та працівників, координував процес виконання робіт і фактично здійснював управління виробничим процесом.

Наведена правова позиція має важливе значення для правозастосовної практики, оскільки підтверджує пріоритет фактичного змісту правовідносин над їх формальним оформленням. Вирішальне значення для кваліфікації за ст. 272 КК України має не наявність офіційного трудового договору, а встановлення того, чи виконувала особа функції організації та забезпечення безпечного виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Крім того, аналіз зазначеної постанови Верховного Суду дозволяє зробити висновок про особливості встановлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України. Суд фактично виходив із того, що для наявності складу цього кримінального правопорушення необхідним є встановлення таких обов'язкових елементів: виконання робіт, які належать до категорії робіт з підвищеною небезпекою; порушення спеціальних правил безпеки; настання суспільно небезпечних наслідків; причинного зв'язку між допущеними порушеннями та наслідками.

Особливо важливим у цій справі є підхід Верховного Суду до встановлення причинного зв'язку. Суд дійшов висновку, що безпосередньою причиною нещасного випадку став допуск працівників до виконання робіт з підвищеною небезпекою без проходження навчання, перевірки знань та інструктажу з питань охорони праці, а також без отримання відповідного дозволу на виконання таких робіт.

Фактично Верховний Суд визнав, що організаційні порушення у сфері охорони праці можуть перебувати у прямому причинному зв'язку із настанням смерті потерпілого навіть у тих випадках, коли безпосереднім механізмом спричинення шкоди стали дії іншої особи — машиніста екскаватора, який допустив наїзд на потерпілого під час руху транспортного засобу заднім ходом.

На нашу думку, такий підхід є обґрунтованим, оскільки у кримінальних правопорушеннях проти безпеки виробництва причинний зв'язок нерідко має складний багаторівневий характер. Настання суспільно небезпечних наслідків може бути результатом сукупності декількох взаємопов'язаних порушень — як організаційних, так і технічних. Саме тому при кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 272 КК України, важливим є дослідження не лише безпосереднього механізму травмування потерпілого, але й усієї системи організації виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Варто також звернути увагу на позицію Верховного Суду щодо значення відсутності відповідної дозвільної документації. Суд прямо зазначив, що допуск осіб до виконання робіт підвищеної небезпеки без отримання дозволу Держпраці є істотним порушенням вимог законодавства про охорону праці та може утворювати ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України.

Висновки. Таким чином, аналіз судової практики Верховного Суду свідчить, що сучасний підхід до кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 272 КК України, ґрунтується на комплексному дослідженні фактичних обставин організації виконання робіт з підвищеною небезпекою, реального змісту обов'язків особи та характеру допущених порушень правил безпеки. Встановлення причинного зв'язку у таких кримінальних правопорушеннях має складний та багаторівневий характер і потребує аналізу всієї сукупності організаційних і технічних порушень, які могли вплинути на настання суспільно небезпечних наслідків.

Поведінка потерпілого, зокрема перебування у стані алкогольного сп'яніння, порушення трудової дисципліни чи недотримання правил безпеки, не може автоматично виключати кримінальну відповідальність особи, на яку покладено обов'язок забезпечення безпечних умов праці. Вирішальне значення при кримінально-правовій кваліфікації має встановлення того, чи створили допущені порушення правил безпеки умови для настання шкідливих наслідків та чи перебували вони у причинному зв'язку із заподіяною шкодою.

Список використаних джерел

1. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09.04.2024 у справі № 507/957/19 (провадження № 51-253км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118393631>
2. Крайник Г.С. Питання щодо потерпілого від злочину, передбаченого статтею 272 Кримінального кодексу України. Вісник прокуратури. 2007. С. 43-48.
3. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26.05.2021 у справі № 208/2458/17 (провадження № 51-1031км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286250>

References

1. Judgment of the Panel of Judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court dated 09 April 2024 in case No. 507/957/19 (proceeding № 51-253km24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118393631>
2. Krainyk H.S. Issues concerning the victim of the crime provided for in Article 272 of the Criminal Code of Ukraine. Visnyk Prokuratury (Bulletin of the Prosecutor's Office). 2007. Pp. 43-48.
3. Judgment of the Panel of Judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court dated 26 May 2021 in case No. 208/2458/17 (proceeding № 51-1031km21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286250>